

БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ КОНЦЕПТУ СМЕРТІ У РОМАНІ «КРАДІЙКА КНИЖОК» МАРКУСА ЗУСАКА

Жорнокуй У.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Here is a small fact: You are going to die

Предметом аналізу цієї статті став концепт смерті у романі «Крадійка книжок» австралійського письменника Маркуса Зусака. Категорія смерті була проаналізована у трьох ракурсах – як наратор, як провідна тема твору та через символи, які розширюють танатологічну концептосферу. Також було досліджено функції смерті, що лише підтверджують різноплановість цієї категорії.

Ключові слова: концепт смерті, наратор, персонаж, роман, символ, сюжет, тема.

Постановка проблеми. Роман-бестселер Маркуса Зусака «The Book Thief» («Крадійка книжок»¹) є широковідомим і читабельним твором в усьому світі. Звертаючись до, здавалося б, ненормальної теми війни, цьому австралійському письменнику вдається розкрити її по-новаторськи. У романі Маркуса Зусака оповідачем є сама смерть, яка розповідає історію звичайної дівчинки під час Другої світової війни. Зображення подій саме з такої перспективи є несподіваним: наратор не викликає страху, навпаки, – певну симпатію; також Німеччина й події, які відбуваються у зазначений час, показані очима дитини, за національністю *німкені* (виділення наше – У. Ж.), а не очима стороннього оповідача, з позиції зовні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з обраної теми. Творчість Маркуса Зусака є недослідженою в українському літературознавстві, що поглиблює актуальність нашої розвідки. Метою нашої статті, таким чином, є комплексне дослідження категорії смерті у романі «Крадійка книжок» в різних ракурсах, що певним чином заповнить існуючу лакуну в рецепції творчості Маркуса Зусака у вітчизняному літературознавстві.

Виклад основного матеріалу.

Смерть як наратор

Через розповіді наратора, автор формулює основну ідею твору: дуалізм людської природи, загадку якої смерть намагається розкрити упродовж усього роману, бо саме людина чинить злочиння та руйнування під час війни. Через використання контрастів Маркус Зусак відтворює доволі несподіваний концепт краси, виявної в потворності зальнопостулюваної ідеології нацизму, найповніше відображений на прикладі Руді Штейнера, друга Лізелі з моменту її переїзду до прийомних батьків. З одного боку, перед нами ідеальний представник «обраної нації», доказом чого були риси зовнішності хлопця – блакитні безпечні очі та біляве волосся, а з іншого – його вчинки свідчать про прихильність до євреїв (хоч під час війни Руді голодував, але одного разу він поклав хліб на дорозі, якою марширували євреї до табору смерті Дахау, чим наражав себе на небезпеку). Значення цього прояву доброти посилюється в умовах тодішньої нацистської Німеччини. Характерно, що саме оповідач-смерть, забігаючи наперед зі словами «he didn't deserve to die the way he did» [2, p. 167], передає всю глибину цієї проблеми.

Функції смерті у творі

По-перше, всезнаючий оповідач розповідає те, що вам потрібно знати в певний момент знайом-

ства з твором, коли краще це дізнатись, і навіть часто до того, як читач хотів би це знати. Часто саме смерть інформує про подальшу трагічну долю деяких персонажів («A Small Announcement About Rudy Steiner», с. 167). Вважаємо, що автор цю роль покладає на оповідача свідомо, щоб поглибити абсурдність самої світобудови, наголосити на тому, що під час масових смертей аксіологічні виміри як суспільний регулятор уже не спрацьовують.

По-друге, будучи всезнаючим оповідачем подає не просто окремі біографічні факти із життя персонажів, а й деталізує, даючи у такий спосіб вичерпну характеристику кожному з них (наприклад, «Some Facts About Hans Hubermann», с. 24). Характерно, що смерть при цьому не є до кінця відстороненою, навпаки, простежуємо й її суб'єктивне ставлення до зображуваних людей.

По-третє, часто оповідач або устами своїх персонажів критикує ставлення суспільства до євреїв («A Guided Tour of Suffering», с. 94). Саме триумф любові над ненавистю у відношенні до згаданої нації є одним із проявів дуалізму людської природи. Ця думка найповніше розкрита через стосунки Лізелі та єврея Макса, якого прийомні батьки дівчинки переховували у себе в підвалі під час Голокосту. У тогочасній Німеччині їхні стосунки постають як непокоря закону, яким була ідеологія нацистів. Парадоксально, але саме загальна суспільна ненависть, жорстокість і гніт німцями євреїв зумовлюють знайомство Лізелі і Макса. Через зображення саме їхніх стосунків смерть доводить, що серед пануючого зла існують проблиски добра, які простежуємо навіть в незначних, у сучасній перспективі, вчинках. Під час згадуваного вище маршу євреїв середмістям Лізелі, помітивши Макса в натовпі, вибігла, щоб обійняти його. Навіть відчуваючи, що «never had movement been such a burden. Never had a heart been so definite and big in her adolescent chest» [2, p. 342]. Маркус Зусак зобразив цей факт, щоб показати наскільки сильним є почуття любові у порівнянні із страхом перед можливою небезпечкою чи покаранням.

По-четверте, смерть веде не тільки оповідь, задаючи тон усьому сюжетові, а й бесіду з самим читачем, неодноразово запитуючи його, роблячи реципієнта не просто пасивним поглиначем текстової інформації, а й учасником самих подій.

По-п'яте, здебільшого фокусуючи усю увагу реципієнта на інтерпретації двоякої суті людини, смерть хоче спростувати й уявлення про себе. Оповідач намагається довести, що він лише виконавець машини, якою управляє хтось на зразок Гітлера чи Сталіна. Політика подібних диктаторів перестав бути явищем лише суспільно-історичним; вона на-

¹ Тут і надалі переклад назви аналізованого у статті твору наш – У. Ж.

буває символічного характеру, і використовується автором як категорія аксіології зі знаком «-». У романі «Крадіяка книжок» Маркус Зусак через неологізм «Führered» [2, р. 70] у описі зовнішності рідного сина Хуберманів передає усю отруйність цієї політики для людини.

Смерть як тема

У романі «Крадіяка книжок» Маркус Зусак звертається до багатьох тем, проте виділимо дві із них, розвиток яких іде паралельно: це тема смерті та сила слова. На початку твору його головна героїня Лізел має неясне уявлення про танатос як онтологічну категорію, але саме через здобуття знань воно розширюється аж до усвідомлення ролі людини в масових проявах смерті. Через абсурдність цієї категорії, риса яка стає особливо виразною у творах на воєнну тематику, автору вдається відобразити проблему аксіологічної кризи, коли межа між моральними цінностями стирається, набуваючи нових вимірів. «The dark, the light. What was the difference?» [2, р. 68]. Масове знищення євреїв прикриваються пояснюється добрими намірами – очистити націю від «сміття» (саме це порівняння є наскрізним у «Крадіяка книжок»).

Відчуття абсурдності посилюється введенням опису про першу книгу, яку підбрала на кладовищі, де похоронили її брата, Лізел. Назва книжки говорить сама за себе – «The Grave Digger's Handbook», що увиразнює проблему перетворення смерті у «продукт масового виробництва», а це свідчить про знецінення людського життя як такого.

Через використання образу смерті як оповідача Маркусу Зусаку вдається передати події у творі очима стороннього, подати погляд зовні на все, що відбувається. У цей же спосіб автор уникає клішованого зображення/змалювання концепту смерті без надмірної натуралізації чи, навпаки, – зайвої героїзації та романтизації смерті як речі-у-собі. Маркусу Зусаку вдається передати увесь трагізм і руйнівний характер війни, не вдаючись до деталей, пов'язаних з руйнівним характером смерті, особливо у масових прояв. Стиль письменника місцями навіть постає як доволі «солодкий», але позиція автора при цьому не носить відстороненого характеру завдяки суб'єктивізації позиції наратора.

Розповіді смерті носять двоякий характер – вони не тільки позитивні, а, як було сказано, трагічні, що зближує її із самим життям, нейтралізуючи при цьому негативне ставлення до неї. Через набуття масового характеру під час Голокосту та Другої світової війни смерть втрачає усі риси пов'язані з нею в одиничних проявах: страх перед нею, потворність, безжалісність тощо. Про цей тип суспільного ставлення до танатосу згадував ще Філіп Ар'ес, називаючи його – «смерть переключена». Таке бачення смерті, на думку дослідника-медієвіста, характерне для ХХ століття, коли людина витісняє танатос із свідомості. Невипадково, в одному із епізодів твору смерть констатує: «I have observed and been horrified by humans» [2, р. 30]. Це шокує, на перший погляд, твердження найповніше відображає реалії війни, коли традиційне уявлення про смерть стирається, а на перший план виходить руйнівна здатність самої людини.

Смерть у романі «Крадіяка книжок» набуває людських рис також і через її здатність співчувати іншим. Вона переживає не тільки через численні людські смерті, для неї найскладніше справитись із болем тих, хто вижив: «It was the survivors I couldn't stand to look at... They had torn hearts. They had beaten lungs» [2, р. 8]. Танатос Зусака має людські емоції, володіє здатністю не просто думати,

а критично розмірковувати над тим, що правильно, а що ні. Незважаючи на те, що, по суті, усі події відбуваються навколо неї, що людина залежить від неї, смерть все-таки заздрить нам: «Still, they have one thing I envy. Humans, if nothing else, have the good sense to die» [2, р. 332], а це тому, що вона застрягла у цьому світі постійних воєн і ненависті, де для неї немає виходу. Смерть, вважаючи, що звільняє помираючого від болю, страху, ненависті, порушує ще одну проблему – танатос як звільнення від обтяжуючого життя, що є одним із ключових постулатів екзистенціалізму.

Часто роман «Крадіяка книжок» називають «a love letter to books» («любовний лист книзі»), що без перебільшення відображає суть головної ідеї, проте додамо, що, це, насамперед – гімн любові до слова, і саме цей мотив відтворений письменником найбільш символічно. Наприклад, слова не тільки звучать, Лізел навіть одного разу, після їх наполегливого вивчення, «was watching the words» [2, р. 46]. У процесі навчання дівчинка і її батько використовують усе, що може допомогти здобути знання, навіть стіну у підвалі їхнього дому, проте уже «after a month, the wall was recoated, a fresh cement page» [2, р. 46]. Символічно, що для дівчинки знання навіть мають запах керосину, адже саме керосинова лампа була засобом освітлення кімнати в час навчання.

Незважаючи на двомовний характер (особливо у діалогах простежуємо німецькі узуалізми), автору вдається підібрати вдалі в рецептивному плані слова.

Смерть як оповідач основного сюжету роману «Крадіяка книжок» і різноманітних довідок, часто на початку твору, про персонажів чи суспільно-історичні події є зв'язною структурно-композиційною ланкою. Кожна частина аналізованого роману Маркуса Зусака, навіть коли зображає факти в доволі хаотичному прядку, не сприймаються реципієнтом відокремлено, а, навпаки, як у нерозривній єдності.

Символіка смерті

Як було сказано, більшою трагедією під час війни було не вмерти, а вижити. Тричі смерть безпосередньо перетинається з головною героїнею Лізел Мемінгер, проте усі рази вона забирає близьких дівчини. Маркус Зусак, звертаючись до певних кольорів як ключових деталей в описі цих зустрічей, дає читачеві ключ до розуміння, що стало причиною смертей такої кількості людей.

Уперше смерть знайомить нас з головною героїнею «Крадіяка книжок» взимку на залізниці. В описах цієї зустрічі простежуємо використання автором білого кольору («I studied the blinding, white-snow sky who stood at the window of the moving train. I practically inhaled it, but still, I wavered. I buckled – I became interested. In the girl. Curiosity got the better of me, and I resigned myself to stay as long as my schedule allowed, and I watched» [2, р. 10]). Того разу смерть «забрала» душу молодшого брата Лізел.

Удруге смерть зустрічається з Лізел, коли розбився літак з американським пілотом на борту. Друг дівчинки, Руді Штайнер, кладе в руки померлому плюшевого ведмедика, що виглядає в рамках тогочасної ситуації доволі гротескно. Характерно, що обличчя пілота застигло в посмішці, а смерть називає це «final dirty joke» [2, р. 12] або «another human punch line» [2, р. 12], вкотре підкреслюючи усю абсурдність екзистенції. Забираючи душу померлого, оповідач розповідає про хвилину потемніння, а тому символом цієї другої зустрічі є чорний. Більше того, метафоричність кольору по-

глиблюється, коли реципієнт дізнається, що Лізелъ і Руді щойно вийшли з бомбосховища.

Остання зустріч відбулась під час масового бомбардування району, в якому проживала крадійка книжок Лізелъ з однойменного роману Маркуса Зусака. На загальному фоні помітно виділяється полум'яно-червоне небо: «The sky was like soup, boiling and stirring. In some places, it was burned. There were black crumbs, and pepper, streaked across the redness» [2, p. 14]. Повсюди купами лежать мертві тіла, і смерть на своє ж запитання – чи доля, чи невезіння зумовило таку кількість трупів – відповідає: «Let's not be stupid... It probably had more to do with the hurled bombs, thrown down by humans hiding in the clouds» [2, p. 13].

Білий, чорний і червоний – кольори, з якими у Лізелъ асоціюються дні втрати близьких їй людей. «They fall on top of each other. «The scribbled signature black, onto the blinding global white, onto the

thick soupy red» [2, p. 14]. Саме вони формують кольорову гаму прапору Третього рейху, який сам по собі є уособлення всюдисущого зла, що несе з собою смерті мільйонів людей – у глобальному вимірі, загибель батька, брата, друга – у індивідуальному ракурсі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, смерть у романі Маркуса Зусака «Крадійка книжок» є категорією різноплановою, яку автор використовує на кількох текстових рівнях – сюжетно-композиційному, ідейно-тематичному, символічному. Зображення танатосу в різноманітних парадигмах дає змогу авторові підкреслити думку, що не варто боятися смерті як фізіологічної кончини, а тієї, яку несе з собою людина: «A last note from the narrator: I am haunted by humans» [2, p. 366]. Проте аналіз категорії смерті – це лише одне із можливих досліджень в рамках згаданого твору, що свідчить про безліч інших перспектив для його інтерпретації.

Список літератури:

1. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Арьес; пер. с фр.; общ. ред. Оболенской С. В.; предисл. Гуревича А. Я. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Прогресс-Академия», 1992. – 528 с.
2. Zusak M. The Book Thief [Electronic source] / Markus Zusak. – New York: Alfred A. Knopf Publishing House. – 370 p. – Title taken from the screen: <http://teacherweb.com/GA/MarionCountyMiddleHigh/RLuten/the-book-thief-markus-zusak.pdf>

Жорнокуй У.В.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МНОГОВЕКТОРНОСТЬ КОНЦЕПТА СМЕРТИ В РОМАНЕ «ВОРОВКА КНИГ» МАРКУСА ЗУСАКА

Аннотация

Предметом анализа этой статьи стал концепт смерти в романе «Воровка книг» австралийского писателя Маркуса Зусака. Категория смерти была проанализирована в трех ракурсах – как рассказчик, как ведущая тема произведения и через символы, что расширяют танатологическую концептосферу. Также было исследовано функции образа смерти, лишь подтверждает его разноплановость.

Ключевые слова: концепт смерти, рассказчик, персонаж, роман, символ, сюжет, тема.

Zhornokui U.V.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

DIVERSITY OF THE CONCEPT OF DEATH IN «THE BOOK THIEF» BY MARCUS ZUSAK

Summary

The article deals with the concept of death in the novel «The Book Thief» by Australian writer Markus Zusak. The category of death was analysed according to three interpretational directions – as the narrator, as the main theme and within its symbols, which enrich thanatological concept sphere. The functions, which are displayed by death, were also researched to prove its interpretational diversity.

Keywords: concept of death, narrator, character, novel, symbol, plot, theme.